

ERNEST BERNEA

T I M P U L

LA ȚĂRANUL ROMÂN

TIMPUL LA ȚĂRANUL ROMÂN

DE ACELAȘ :

CARTEA CĂPITANILOR — Horia, Tudor, Iancu.

GÂND ȘI CÂNTEC — poezii.

PAȘI ÎN SINGURĂTATE — poeme în proză.

CTITORII — politică.

PRELUDII — eseuri.

LA TIPAR:

INDEMN LA SIMPLITATE — mărturisiri pentru un om nou.

ÎN PREGĂTIRE:

CIVILIZAȚIA ROMÂNĂ SĂTEASCĂ — o introducere.

SETEA DE ABSOLUT — încercare de filosofie morală.

R Â N D U I A L A

ERNEST BERNEA

TIMPUL
LA
ȚĂRANUL ROMÂN

**CONTRIBUȚIE LA PROBLEMA
TIMPULUI ÎN RELIGIE ȘI MAGIE**

ȘTIINȚĂ ȘI FILOSOFIE

Coperta de GEO ZLOTESCU
Vignete de R. RYBICZKA

Lui ION I. IONICĂ
frăţesc omagiu.

CUVÂNT ÎNAINTE

Lucrarea de față vrea să fie o contribuție la una din problemele cele mai desbătute în știința și filozofia contemporană, problema timpului. Nu este intenția noastră de a da un răspuns definitiv în această chestiune; cercetarea de față este mult mai modestă. Așa după cum afirmă însăși subtitlul lucrării e vorba numai de o contribuție la problema timpului și anume a timpului legat de viața religioasă și magică, așa cum îl găsim la țăranul român.

Deaceea nu năzuim să aflăm aci care este esența timpului în general, care îi este natura intimă. În rândurile ce urmează e vorba mai mult de o cercetare cu caracter științific întemeată pe observație directă; e vorba de o descriere a fenomenului timp așa cum ni-l înfățișează satul românesc tradițional. Noi nu voim aci să dăm o explicație definitivă și nici să încercăm o teorie despre timp, o filozofie a timpului. Interpretăm materialul concret fără să părăsim punctul de vedere al unei expuneri obiective. Dacă descrierea fenomenului concret și dacă analiza ce îi urmează vor putea să aibă consecințe în discipline pe care nu le-am vizat și va aduce totodată o cât de mică contribuție la deslușirea problemei timpului în general, nu vom putea fi decât mulțumiți.

Pentru o dreaptă judecare a lucrării e necesar să dăm și alte lămuriri; în primul rând asupra punctului de vedere păstrat în cercetarea faptelor iar în al doilea rând asupra planului expunerii de față.

Timpul la țăranul român poate fi privit din două puncte de vedere: timpul ca fenomen pozitiv, fenomen legat de știința pozitivă populară (pentru că există și o astfel de știință în înțeles de cunoștiință pozitivă) inseparabil de observarea obiectivă a cerului și timpul fenomen mistic, fenomen legat de credințe și obiceiuri, inseparabil de observare strictă a rânduelilor colective magico-religioase. Al doilea este punctul de vedere ce ni l'am însușit.

Ceea ce ne interesează pe noi nu este cum socotește și cum denumeste țăranul român timpul și unitățile lui, ci ne interesează ce este timpul pentru el, ce înseamnă acest fenomen atât de prezent în viața sa. Pentru a putea face această cercetare a trebuit să mergem acolo unde puteam găsi datele necesare, adică conștiința omului, viața sa interioară. Cercetarea noastră merge către cunoașterea mecanismului de gândire al țăranului, către elementele intelectuale și emoționale care stau la temelia timpului așa cum trăiește și îl exprimă în deosebite forme satul românesc.

Pentru acest motiv materialul de mitologie și practici religioase nu a fost decât arareori citat ca exemplu, ca o mărturie obiectivă din care putem scoate și prin care putem afirma un caracter al timpului.

Privitor la planul lucrării avem de dat următoarea lămurire: lucrarea, în afară de o introducere scurtă și de o încheiere, este alcătuită din două părți. În prima parte am în-

cercat să facem pe cât ne-a fost posibil mai strânsă o descriere a fenomenului timp așa cum se înfățișează el în viața spirituală a țăranului, așa cum se prezintă obiectivat în formele și expresiile firești ale satului. În partea a doua am încercat să pătrundem mai adânc; mai adânc dacă analizăm pe un plan abstract despicând realitatea după unele libertăți ale minții noastre poate să însemne o mai prețioasă contribuție la rezolvarea problemei decât prezentarea concretă și vie a fenomenului așa cum am făcut în prima parte. În partea a doua deci am încercat să prindem câteva din esențialele trăsături ale timpului la țăranul român, adică sensul și caracterele proprii ale acestui fenomen.

Notăm aci că lucrarea noastră cuprinde rezultatul unor cercetări de aproape zece ani în deosebitele regiuni ale țării, așa cum sunt: Orheiul, Dobrogea de nord, Câmpia Brăilei, Valea Trotușului, Valea Moldovei, Valea Jiului, Țara Oltului, Țara Bârsei etc. Studiul Calendarul în satul Cornova publicat în anul 1932, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, a însemnat începutul acestei lucrări.

Materialul documentar cules nu a fost redat brut ci interpretat. Nu am făcut cu acest prilej nici expunerea teoriilor diverșilor filosofi și cercetători, trecuți sau contemporani. Am evitat voit aceste lucruri pentru că nu avem cultul „faptului în sine” și nici știința populată de nume proprii și citate. Aceste merite la lăsăm în seama altora.

E. B.

20 Maiu 1940.

INTRODUCERE

INTRODUCERE

1. Satul și problema timpului. — 2. Timpul nostru și timpul țăranului.

1. Satul românesc și-a păstrat până în vremea noastră un caracter străvechi. El este atât de deosebit de orașe încât am putea spune că alcătuiește o lume a sa, o lume cu forme și sensuri proprii. Satul românesc reprezintă încă, între altele, o adevărată comunitate de viață spirituală, așa cum deseori pot fi găsite în regiunile de munte.

Chipul în care gândește, simte, acționează țăranul român este legat de o filozofie populară și de o seamă de forme de viață tradițională. Mentalitatea generală a satului, sub semnul tradiției, este încheată și organică. Ceea ce o poate defini delă început este caracterul său mistic. Activitatea magică și religioasă stăpânește până în cele mai intime cute sufletul țăranului român colorând în acest fel toate celelalte activități, toate expresiunile comunității de viață a satului.

Chiar acolo unde, din cauze pe care nu e locul să le lămurim aici, civilizația română sătească tinde să-și piardă caracterele specifice coborând în masa unei lumi nu bine definite, mentalitatea generală a satului stăruie și funcționează sub

semnul tradiției puternice în deosebi prin prezența activității magico-religioase. Innoirile în cele mai dese cazuri au fost superficiale fără prea mare însemnătate pentru ființa interioară a omului; omul în marile sale probleme a putut rămâne nezdruincinat chiar dacă unele forme s'au schimbat.

Una din cele mai interesante probleme ridicate de viața satului românesc este aceea a timpului. Felul deosebit și ciudat în care apare minții noastre, intensitatea acestui fenomen, a ridicat probleme nu numai cercetătorilor mănăși de curiozitate științifică dar și conducătorilor politici care cu ani, în urmă, hotărîndu-se o reformă, au fost surprinși de rezultatele cu totul neașteptate ce li-a dat această reformă destrămînd unitatea spirituală a satului.

Surprinderea vine de acolo că acești oameni privind timpul prin mentalitatea lor, formată la școala științelor materiei, au lucrat asupra unei realități necunoscute: aceea a sufletului țăranului român.

Timpul la țăranul român este altceva decât ceea ce credem noi obișnuit despre acest fenomen; el este aci un produs al unui anume fel de viață caracteristică satului. Așa că numai pornind dela această realitate concretă ajungem să înțelegem fenomenul și să ne rezolvăm problema.

Privit în legătură cu viața spirituală a satului românesc timpul nu mai apare anormal și ciudat ci organic plin de sens și firesc.

Sforțarea noastră va porni dela această poziție în fața problemei. Observația directă făcută pe teren, atitudinea necesară ce ne-au impus-o faptele obiective, ne-a îngăduit un pas pe calea înțelegerii lucrurilor. Pentru noi timpul la țăranul român, fragment smuls de mintea noastră din viața

satului, a devenit „o problemă“. Materialul de care dispunem ne-a îngăduit să pornim la această cercetare și ne-a dat un sâmbure de încredere asupra rezultatelor ce încercăm să le obținem.

Dată fiind subtilitatea problemei, subtilitate izvorâtă din natură fluidă, vie și oarecum ascunsă a fenomenului timp, ne dăm seama din capul locului că nu ne este ușoară sarcina când pornim să cercetăm un atare fenomen.

2. Felul cum își reprezintă țăranul român vremea pare să fie deosebit față de noțiunea corespunzătoare cu care lucrăm noi. Desfășurarea evenimentelor, a vieții omului și a tuturor actelor sale zilnice se produc în timp dar în alte condiții și în alte semnificații decât acelea pe care le cunoaștem obișnuit.

Țăranul privește cerul, socotește și el cum merge timpul, are ca și noi calcule și totuși privește timpul într'un alt chip. Între timpul său și al nostru există o deosebire de natură, de sens. Nu este vorba numai de alte raporturi ci și de alte elemente intrate în compoziție. De aceea putem afirma că între timpul așa cum îl trăește țăranul român și timpul pozitiv fizico-matematic este o deosebire de natură.

În genere omul orașelor noastre instruit și crescut în școala științelor pozitive, adică ale materiei, are despre timp o concepție fizică — timpul mărime infinită, continuă și reversibilă, mărime alcătuită din părți egale omogene și succesive, ceea ce înseamnă pe scurt: o concepție abstractă și cantitativă a timpului.

Țăranul român pare să nu cunoască un astfel de timp. Natura, însușirile și rostul timpului sunt altele decât cele de mai sus; ele se desprind dintr'o altă concepție de viață. Chiar dacă poate fi vorba de o cunoaștere pozitivă a vremii,

chiar dacă există o astronomie populară, timpul țăranului român este un fenomen care depășește toate acestea și totodată le cuprinde; natura sa se exprimă prin însușiri specifice. Acest timp nu este liniar, fără chip și monoton ca timpul matematic, ci dimpotrivă este organic, cu înfățișări variate și muzical.

Timpul care stă la temelia organizării vieții obștești a satului, în care se desfășoară toate activitățile, ritmează și dă sens faptei și cugetului țăranului român. Timpul care stă la temelia calendarului său porcede din locuri tainice, are puteri și înțelesuri necuprinse.

Omul satului românesc își trece viața într'un timp deosebit ca natură de acela pe care noi îl socotim timp normal; țăranul gândește, lucrează și simte timpul într'un ritm și într'un sens aparte care îl duc la o reprezentare concretă și calitativă a perioadelor, a momentelor care vin, se duc, revin în altfel și curg mereu cu înțelesuri proprii. Este aci o varietate și o bogăție de coloare greu de prins de cei ce trăesc în dimensiunea timpului matematic.

P A R T E A I

TIMPUL ORIZONT DE VIAȚĂ

1. Ce înseamnă a fi în timp. — 2. Veac și timp istoric. — 3. Veac și eternitate. — 4. Inceputul și sfârșitul.

1. Țăranul român nu are o noțiune precisă a timpului. El știe și mai ales simte, că făptura sa există în timp, știe că s'a născut la o dată oarecare, că trăește în prezent și că zilele ce urmează îl poartă pas cu pas către un viitor încheiat în moarte. Același lucru îl vede și împrejurul său: cursul nestăpânit al vieții oamenilor, animalelor și plantelor, schimbarea neconținută a feții lucrurilor. Tot ceea ce se desvăluie omului în feluri atât de deosebite, tot ceea ce este făptură are un început și un sfârșit, este adică trecător.

Marea trecere este sentimentul profund al existenței sale. Fie că vorbește despre roadele unui pom, fie că vorbește despre tinerețea unei fete sau despre moartea cuiva, țăranul întrebuințează aceeași expresie: „s'a trecut“, pentru el a trăi în lumea aceasta înseamnă a fi în timp; a fi în timp înseamnă a fi trecător.

Țăranul român știe lucrul acesta, îl experimentează zilnic dar printr'o orientare rodnică a spiritului său izbuteste să

învingă efemerul, să învingă clipa trecătoare, să învingă timpul. Calea acestui rezultat și cum apare timpul în filozofia populară este ceea ce vom încerca să arătăm în acest capitol.

A fi în timp, pentru țăranul român, nu înseamnă a fi pur și simplu ci înseamnă a fi aici, în lumea aceasta. Timpul își are izvoarele și se manifestă în ea. Omul este trecător din sentimentul mergerii lui către moarte. Dacă această stare nu îi împovărează sufletul vine din faptul că o privește ca pe o stare omenească naturală, ca pe o stare a firii sale. Dacă cerul se schimbă, stelele cad, soarele se împrăștiă, de ce omul ar sta pe loc? Nimic nu îndreptățește să dorească o permanență aci. Dimpotrivă, rămânerea sa nesfârșită în viața aceasta, adică în timp, este socotită de țăran ca un blestem. „Nu-l mai iartă Dumnezeu“ este o expresie obișnuită în legătură cu bătrânii care trec peste limita obișnuită a vârstei. Deseori apare și un ritual pentru săvârșirea celor ce trăesc prea mult.

Ceea ce dă sens și putere vieții țăranului este trăirea sa în timp și depășirea lui totodată. Fiecare gând, fiecărui act legat de ființa și soarta de om este îndreptat către împlinirea acestei soarte. Existența omului în timp are două fețe: aceea a clipei și aceea a eternului; una cu cealaltă nedespărțite. Amândouă îi sunt date. Marea trecere duce la permanență. Desigur pe anume căi și cu o anume efort; într'un anume sens și cu o anume tărie.

Țăranul român, din locul din care este el așezat, răspunde consecvent cu atitudinea sa la câștigarea, respectarea și învingerea timpului.

Pentru a înțelege mai bine ce înseamnă pentru el a fi în

timp este bine să încercăm a ne da seama ce înseamnă a fi în veac, spre deosebire de ce înseamnă a fi în eternitate, și care e raportul lor real în viața spirituală a țăranelui român.

2. Timpul privit sub unghiul acesta al curgerii neîncetate, timpul care se determină prin fapte, prin evenimente și în care își trece omul viața lui de toate zilele, este numit de țăranelui nostru *veac*. Tot ceea ce alcătuiește lumea aceasta de întâmplări, desfășurarea de energie, gând și faptă omenască, tot ceea ce se desfășoară în cadrul și ritmul lumii acesteia se întâmplă în *veac*.

Timpul ca durată obiectivă, legat de soarta omului aci, este ceea ce numește el *veac*. Timpul *veac* poate fi apropiat de ceea ce numim noi timp istoric; spunem poate fi apropiat, pentru că este asemănător fără să fie identic și nici măcar echivalent.

Veacul este apropiat de timpul istoric dar este mai mult de cât el, am putea spune chiar, în altfel decât el. Deși privește desfășurarea faptelor obiective, evenimentele legate de viața omului și a omenirii în general, veacul are o notă de misticism, nu un caracter pozitiv ca timpul istoric. Veacul apare nu în sine ca timpul istoric, ci ca o contra-față a unei alte existențe. Deși amândouă obiective, sensul lor este deosebit; unul privește în altă parte decât celălalt.

Ce vrem să spunem cu acesta? Timpul istoric este durată măsurată cu fapte puncte de reper, măsurată cu evenimente. Veacul este tot timp istoric dar în alt fel. Țăranul Român când spune că lucrurile și oamenii sunt în *veac* spune că sunt trecătoare și eterne totodată; trecătoare ca fenomene și eterne ca sens. Adică, sunt în timp dar sunt și dincolo de timp printr-o participare mistică la eternitate.

Istoria se intensifică astfel, capătă un sens mai bogat, altul decât acela al cronologiei științifice. Timpul istoric științific este lipsit de viață, linie dreaptă sau frântă însemnată din loc în loc cu date. Timpul istoric veac este concret, abundent, organic. Țăranul Român nu cunoaște pe cel dintâi și-l trăește intens pe cel al doilea.

Intre timpul istoric veac și cel istoric științific mai este o deosebire capitală. Timpul istoric privește numai trecutul, ceea ce s'a întâmplat, ceea ce s'a consumat până în prezent. Veacul are un cuprins mult mai mare; el are în limitele sale atât trecutul cât și viitorul; adică, atât ceea ce s'a întâmplat cât și ceea ce va veni de aci încolo. Veacul este pentru țăranul Român timpul de aci, din lumea aceasta, de când este ea și cât va dura ea. Veacul este timpul întreg.

3. Să vedem acum ce înseamnă pentru el a trăi în timp și în eternitate totodată.

Timpul este recunoscut ca o realitate obiectivă. Întrucât omul trăește în veac, întrucât trăește în lumea aceasta, într'atât este în timp. Dar timpul ca existență este legat de o existență extratemporală. Țăranul român are conștiința sălășluirii sale în timp dar fapta sa ca și sensul întregii sale vieți se desfășoară în raport cu ceva care nu mai cunoaște această dimensiune atât de sensibilă nouă aci. El știe că există în veac, că este deci subordonat timpului, dar știe tot atât de bine să se poată elibera de jugul acesta, că poate câștiga pas asupra curgerii vremii, că poate învinge timpul. Țăranul vede în timp o realitate care se consumă în alta superioară. Pentru el a fi în timp înseamnă a trăi într'un prezent continuu îmbogățit de contactul cu lucrurile neschimbătoare; timpul îl duce în chip firesc dincolo de trecător, adică

în eternitate. Tristeții curgerii tuturor lucrurilor el îi aduce o reparație: aceea că marea trecere este un proces firesc al permanenței.

Omul trăește la limita între timp și eternitate, având însușiri legate de ambele fețe ale existenței. Omul trăește în timp, se naște, luptă, crează, se împlinește. Omul nu poate exista fără timp dar nici numai în el. Ființa interioară a țăranului este astfel alcătuită încât poate lupta împotriva timpului adică a ceea ce este trecător. Printr'un act de mare intensitate interioară el izbuteste să frângă clipa trecătoare, sau mai bine zis să o încarce cu permanențe; aceasta printr'o participare la etern.

După cum timpul nu poate fi înțeles fără existența umană, la fel eternitatea nu poate fi înțeleasă fără existența lui Dumnezeu. Omul există în timp, omul și viața sa sunt legate de timp ca de ceva propriu. Dumnezeu scapă acestei dimensiuni; Dumnezeu există dincolo de timp, este adică extra-temporal sau mai bine zis există pur și simplu fără nici o condiție, ceea ce este tot una cu eternitatea.

Pentru țăranul român Dumnezeu este totdeauna sens al celor neschimbătoare și al celor schimbătoare, cauză a tuturor lucrurilor și cauză a timpului. Dumnezeu este dincolo de veac, dincolo de ceas; Dumnezeu nu cunoaște nici trecutul nici viitorul; el este ca o prezență continuă.

Legat cu credința sa de ființa eternă a lui Dumnezeu, țăranul român, deși parte din cele schimbătoare, supuse deci timpului, trăește prin această participare într'o perspectivă a eternului. Toți cei crescuți la școala pozitivă trăesc într'un timp oarecare, în trecut sau viitor, trăesc fragmentat; țăranul român stă pe o poziție total deosebită. Păstrând legătura di-

rectă cu Dumnezeu el transformă timpul dintr'o entitate, dintr'o noțiune abstractă, într'o realitate vie cu însușiri și sens propriu.

Viața interioară a țaranului are în acest fel însușiri deosebite față de a noastră; cunoaște o armonie, o plinătate și o liniște caracteristică împăcării unei vieți care a învins transfigurând tot ceea ce era efemer, trecător, tot ce era atins de moarte în firea sa.

4. Pentru a înțelege mai bine ce este timpul în orizontul de viață al țaranului român e bine să trecem la o altă problemă. Timpul ca fenomen obiectiv trebuie prins în cei doi termeni ai săi; adică de îndată ce există ideea de timp și sentimentul duratei, există și aceea a începutului și sfârșitului. Orice se petrece în timp are început și sfârșit. Deslușind această problemă așa cum ne este pusă de datele obiective de satele românești, credem că înaintăm cu un pas în înțelegerea fenomenului timp la țaranul Român.

Începutul și sfârșitul în viziunea de viață a țaranului Român sunt atât de deosebite de concepția științelor naturii încât cu greu mintea noastră obișnuită cu noțiunile acestor științe poate să le cuprindă. Cuvântul este pentru această problemă un vehicul impropriu.

Ce înseamnă început? Cum apare el și ce raport are cu sfârșitul? Țaranul vede începutul a tot ce este în timp, începutul a tot ce este trecător, în Dumnezeu. Din El și prin El pornesc toate ce sunt și se desfășoară aci. Ceea ce înseamnă cu alte cuvinte că începutul este legat de eternitate. Timpul, creația lui Dumnezeu, începe odată cu lumea aceasta și se va sfârși odată cu ea. Dumnezeu l-a deprins, l-a făcut să înceapă ca pe ceva aparținând creației sale.

Inceputul este într'un anume fel însăși lumea, așa cum a fost creată de Dumnezeu, cu înfățișarea și ritmul ei. În început stau toți germenii a ceea ce este, a ceea ce crește și moare. Orice faptă și făptuire a noastră are un început, adică ia ființă; dar ca tot ce ființează, adică începe în lumea aceasta, moare, are fără putință de învingere, un sfârșit. Țăranul Român leagă de început sfârșitul; legătura dintre început și sfârșit este de o mare însemnătate pentru că ideile și sentimentele lor nu pot fi înțelese una fără cealaltă.

Pentru cultura modernă, aceea a științelor pozitive, sfârșit înseamnă moarte, înseamnă dispariție totală, înseamnă neant. Aceasta pentru că știința folosește timpul ca pe ceva linear, fragmentat în trecut, prezent și viitor și măsurat cu lungimi. Incetarea etapelor timpului înseamnă pentru știință, dispariția timpului, înseamnă neant. Sfârșitul este pentru cei ce trăesc în această perspectivă, consumare totală; nici o legătură nu e posibilă cu începutul care este fixat la capătul celălalt al liniei timp.

Țăranul nu privește lucrurile la fel. Sfârșitul este în lumea aceasta sau al lumii acesteia, dar nu se rezolvă în ea. Sfârșitul există după cum există și timpul, nu în sens cantitativ ci în sens calitativ, cu posibilități de totală prefacere. Sfârșitul timpului nu este în timp, ci dincolo de timp, în eternitate. În acest fel începutul și sfârșitul nu sunt două puncte la capătul unei linii, nu sunt nici neant, nici infinit pentru țăranul român, amândouă se rezolvă în etern, în absolut.

Cu toate că este greu de prins cum anume se răsfrânge acesta în mintea țăranului și că nu rareori cuvântul deslășitor întârzie pentru că întârzie și gândul precis, credem că e cu putință să deducem o seamă de lucruri în legătură cu

problema timpului din poziția sa spirituală, din filozofia populară.

Facerea lumii și judecata de apoi sunt stâlpi de sprijin ai minții. Timpul curge fără încetare între aceste două mari momente. Lucrul acesta, adică curgerea timpului, nu este greu de prins. Ceea ce îngreunează mersul cercetării este starea de început și de sfârșit ca limite. Cum există și ce înseamnă aceste două realități, două momente?

Începutul și sfârșitul sunt ale timpului dar nu numai în timp. Sensul lor îl putem afla într'un singur fel: socotind eternul ca prezent nu ca trecut și viitor cum e tendința generală a lumii noastre (tendință venită din apropierea eternului de infinit).

Țăranul Român nu se desparte niciodată de permanență, adică de etern. El se simte și crede continuu într'o viață eternă pentru că el simte și crede în Dumnezeu. A nu vedea eternitatea în prezent înseamnă a nu-l avea pe Dumnezeu; ori țăranul îl are. Pe această cale se pare că o problemă a începutului și a sfârșitului nu mai are loc pentru el așa cum are pentru cărturari. Începutul și sfârșitul se topesc în absolut, din care se desprind toate sensurile actuale. Lumea începe și sfârșește în Dumnezeu; omul începe și sfârșește tot în Dumnezeu.

La moartea unui om, o femeie din Țara Oltului a spus: „să-i fie sfârșitul ca începutul“, ceea ce pare să dovedească legătura și sensul lor. Țăranul pare să nu cunoască sfârșitul în sensul mentalității științifice care poate să însemne infinit, neant sau moarte. Pentru el sfârșitul se transformă, desigur pe un alt plan decât acela al lumii sensibile, în eternitate unde stă tot una cu începutul.

Acum, câteva cuvinte despre infinit. Are țăranul român ideea de infinit? Are el măcar sentimentul infinitului? Noțiunea, sau mai precis cuprinderea rațională a infinitului, nu o are nici savantul care o folosește ca instrument de cunoaștere; acesta are sigur sentimentul infinitului care i-a provocat simboluri utile. Țăranul Român, după datele cunoscute de noi, nu are nici ideea, nici sentimentul infinitului. Acesta este tot o consecință a felului cum își reprezintă el timpul în raport cu concepția despre lume și viață ce o are.

În înțeles material și cantitativ țăranul român nu are nici ideea de nesfârșit în sensul infinitului matematic; aceasta pentru că el nu trăește în orizontul unui timp cantitativ măsurat matematic, ci în timpul calitativ, valorificat interior, spiritual. Corespunzător nesfârșitului în timp găsim în mentalitatea generală a satului românesc o reprezentare, un sentiment al eternului, care cuprinde și rezolvă tot ceea ce este legat de dimensiunea timp. Lumea întreagă este legată de prezența eternului.

Țăranul român, cu credința sa adâncă în Dumnezeu viu, ființă pretutindeni prezentă, crede în viața eternă. Eternitatea ca realitate prezentă în viața aceasta îi rezolvă și problema timpului, a începutului, a sfârșitului și a nesfârșitului, problema morții și tot ce este legat de timp. Țăranul român participă la etern chiar în viața de aci.

Timpul la țăranul român este altceva decât timpul nostru; nu este ceva care se poate măsura cu lungimi și nici ceva inventat de mintea omului. Timpul său este o realitate vie cu însușiri și puteri necunoscute nouă. E ceea ce vom încerca să arătăm în următoarele capitole trecând pe un plan mai concret al vieții, al vieții de toate zilele.

TIMPUL CONDIȚIE DE ACTE.

1. Timpul condiție de acte. — 2. Actele pozitive. — 3. Actele rituale.

1. După această încercare de a înfățișa timpul în raport cu orizontul de viață a țăranului Român, timpul deprins din filozofia populară, să încercăm acum o descriere a timpului ca fenomen concret așa cum se resfrânge din faptele obișnuite ale vieții spirituale a satului.

Din primul moment al cercetării activității spirituale într'un sat românesc suntem loviți de felul deosebit în care țăranul tratează fenomenul pe care noi împreună cu el îl numim timp. Toate acțiunile sale au o seamă de determinante între care timpul este foarte însemnat. Timpul condiție de acte pozitive sau rituale este chipul cel mai frecvent în care apare acest fenomen în viața satului. Pasul pe care îl face, lucrul pe care îl începe și orice acte de construcție, tămăduire sau legătură nouă, apar strâns determinate de factorul timp.

Dar nu numai ceea ce stă în puterea omului de a face liber este determinat de timp ci și actele sau evenimentele care vin peste puterile omului sunt supuse aceleași influențe di-

recte a timpului în care ele se desăvârşesc. Aşa sunt înmugurirea, venirea păsărilor, naşterea sau moartea care sunt legate şi capătă înţelesuri dela timpul în care se împlinesc.

Dacă aşa se prezintă timpul, se înţelege că omul nu poate rămâne indiferent în faţa unui astfel de fenomen. De aceea găsim o întreagă ştiinţă şi procedură a timpului, de aceea ţăranul îi acordă atâta atenţie şi respect. Omul are nevoie de o ştiinţă precisă pentru a-i putea folosi sau anihila puterea, după nevoie. Omul este obligat să-i cunoască tainele, să-l cultive, să-l îndrumeze aşa cum desfăşurarea vieţii sale o cere.

Ţăranul român cercetează, respectă şi foloseşte însuşirile şi sensul timpului. Actele sale, dela cele mai mărunte şi obişnuite până la cele mai însemnate şi mai puţin obişnuite, sunt săvârşite într'un timp precis determinat. Prin săvârşirea lor într'un timp precis dinainte cunoscut, se asigură rodnicia acestor acte de orice natură ar fi ele. Tot ce porneşte ţăranul, orice întreprinde el, este de obicei strâns legat de factorul timp.

2. Actele pozitive ale ţăranului, înfăptuirile sale aşa cum se desfăşoară ele obişnuit, sunt condiţionate într'o mare măsură de timp. Aproape nimic nu scapă acestei măsuri de precauţie atunci când omul porneşte să facă ceva. Ca să arătăm ce înseamnă timpul în raport cu fapta, ce reprezintă el în legătură cu actul propriu zis, vom da câteva exemple edificatoare.

Omul care vrea să pornească la drum fereşte o dată din săptămână: Marţia şi un moment: miezul nopţii; Marţia e zi rea, miezul nopţii e vremea când umblă duhurile necurate.

Iată două superstiții pe care țăranul nostru, chiar cel mai înaintat ca mentalitate, le păzește cu multă grijă. Nepăsarea față de aceste momente aduce numai rău: nerodnicie (Marția) sau suferință, boală (miezul nopții).

Femeea care vrea să pună la țesut, care urzește sau taie gură la cămașă ferește la fel Marția; tot ce pornește în această zi nu isprăvește cu bine. Asemănătoare este Sâmbăta. Marția și Sâmbăta sunt socotite în genere drept zile rele. Aceste zile din săptămână sunt însă legate de fenomenul morții și dedicate actelor privitoare la cei trecuți din lumea aceasta.

Dacă cineva își construiește o casă alege ziua când începe. Implinirea unei astfel de lucrări, durarea ei în vreme, țin de timpul când a fost începută sau construită. Un țăran din Bucovina pornind să-și ridice o casă de bârne s'a dus la pădure să taie cei dintâi copaci într-o Luni de dimineață, „că așa e obicei, să începe casa când începe și lumina“.

Iată un alt exemplu în legătură cu creșterea vitelor: nu e bine să depeni în asfințitul soarelui că-ți căpiază oile și porcii. Orice alt moment din zi e bun pentru depănat, numai asfințitul nu: „se îmbolnăvesc vitele în ogradă; cine deapănă în asfințit are pagubă“.

Iată câteva exemple de respectare a timpului în ordinea faptelor pozitive. La fel pot fi citate nenumărate fapte care privesc îngrijirea ogorului, creșterea păsărilor, industria casnică, comerțul și meseriile. Pe scurt, se poate spune că pentru orice lucrare, ca omul să sporească e bine să respecte pe cât mai mult cu putință condiția de timp. Timpul răsfărânge asupra tuturor actelor înțeleșuri și puteri proprii.

Fapta țăranului este legată puternic și de diferitele mo-

mente din zi, așa unul din exemplele de mai sus ne-a arătat, Răsăritul, amiaza, asfințitul de o parte, sau seara, miezul nopții, zorile de alta, sunt momente precise cu efecte tot atât de precise asupra faptei omului.

Nu e bine să stai întins Duminica în ceasul slujbei, nu e bine să arunci gunoi dimineața în fața soarelui, nu e bine să începi munca după amiază, nu e bine să umbli noaptea când e besnă, etc. Sau pozitiv: e bine să-ți speli fața (ochii) cu apă rece când iese soarele, e bine să culegi umbra florilor înainte de amiază, e bine să te închini seara, etc.

Momentele din zi ca și deosebitele date de peste an spun mai mult dacă privim o altă categorie de fapte, acelea de natură religioasă și în deosebi magică, a căror legătură cu momentele din zi și din noapte, legătură cu mersul soarelui, luni și stelelor este foarte strânsă. Să trecem deci din domeniul faptelor pozitive cu semnificația mai mult utilitară la cele de natură mistică cu semnificația spirituală.

3. Viața spirituală a satului fiind dominată de elementele religioase și magice este firesc ca actele de această natură să aibă o mare însemnătate. Actele rituale, mai mult decât cele pozitive ale lucrului zilnic sunt sub influența timpului fără de care nu au sens. Să vedem deci prin câteva exemple ce fel apare timpul în raport cu actul mistic fie el religios sau magic, cât sunt influențate actele rituale și ce însemnătate are timpul pentru ele.

Să vedem însă întâi ce înseamnă un act ritual și apoi care îi sunt condițiile. Un act ritual este un act singular, de sine stătător, semnificativ în raport cu o credință sau cum spun sociologii francezi cu o reprezentare colectivă. El este de natură mistică, cu sensuri și puteri asupra lumii sensibile și su-

prasensibile, materiale și spirituale. Actul ritual poate fi socotit elementul a ceea ce organic se numește o ceremonie și sistematic un cult. Actul ritual de cele mai multe ori integrat unei ceremonii apare destul de des și izolat.

Satul românesc cuprinde în sânul său un mare număr de astfel de acte și un bogat material de cercetare în problemele religiei și magiei. Pentru noi, în cadrul acestei lucrări, actul ritual este însemnat pentru că poartă cu sine viu fenomenul timp. Prins în ansamblul de viață a satului și anume în activitatea sa spirituală, timpul ne apare ca un fenomen deosebit de interesant și bogat în consecințe.

Actul ritual care ține de un mecanism propriu de gândire, care presupune o disciplină și o prescripție riguroasă, este legat de o seamă de condiții speciale pentru a fi rodnic. Condițiile de spațiu și timp sunt cele de căpetenie. Actul ritual nu poate fi săvârșit după bunul plac, la întâmplare, ci trebuie să respecte aceste condiții, fără de care nimic bun nu se poate isprăvi.

Timpul este deci la temelia actului ritual. Săvârșind un astfel de act, țăranul român are de luat în seamă mersul timpului care cere după calitățile momentelor anumite acte. Țăranul știe că numai prin respectarea timpului, adică prin săvârșirea actelor la vremea lor, aceste acte câștigă sens și se împlinesc cu adevărat. De aceea el respectă riguros ceea ce numim noi condiția de timp.

Timpul însă intră uneori până în inima actului însuși. Deseori nici nu se face simțită schimbarea produsă, din timp condiție în timp element constitutiv, care este ultima etapă a prezenței și funcțiunii acestui fenomen, așa cum vom vedea în capitolul următor că apare în calendar.

Exemplele ne sunt și de astă dată aducătoare de lumină. Să luăm bunăoară ritualul înmormântării. Ingroparea după a treia zi, priveghiul, paza groapei la o anume vreme, sunt tot acte în legătură cu timpul din care se desprind sensuri proprii. Omul săvârșește anume acte la anume vreme pentru a câștiga sau a înlătura după nevoie puterile unei clipe, a unui ceas, a unei zile.

Pe valea Jiului în depresiunea subcarpatică a Olteniei am aflat chiar un cântec ritual direct interesant pentru problema timpului; e vorba de un cântec al zorilor. Cât stă mortul sub acoperișul casei sale, în fiecare zi dimineața înainte de răsăritul soarelui se cântă un cântec al zorilor:

Zorilor, zorilor,
Zorilor, surorilor,
Voi să nu grăbiți
Să ne năvăliți

.

Acest cântec ritual în care zorile sunt invocate să întârzie până ce toate vor fi gata pentru călătorirea mortului nu poate fi cântat decât numai dimineața în zori „când se arată roșeața pe cer“, cum spun oamenii locului; se cântă de mai multe femei, cu fața spre răsărit.

Valurile de lumină ale cerului sunt socotite ca purtând cu ele puteri noi și semne noi. Zorile, acest moment al nașterii unei alte zile, au însușiri particulare, însușiri care nu sunt lipsite de însemnătate pentru viața omului, în lumea aceasta sau în aceea de dincolo. Cântecul ritual vine ca o respectare, ca o promovare a calităților luminei proaspăt arătată în zori.

Țăranul român surprinde în timpul acesta elemente și calități necunoscute nouă, pe care el încearcă să le determine în favoarea sa.

Dacă trecem acum la o altă categorie de fapte cum ar fi bunăoară riturile de medicație și la tot ceea ce țăranul numește vrăji, farmece, descântece, făcut și desfăcut, găsim la fel timpul ca pe un fenomen cu însușiri și puteri proprii.

Aproape toate aceste acte magice sunt într'un fel sau altul legate de timp. Pentru a fi eficace, o vrajă sau un descântec trebuiesc săvârșite într'un anume timp; pentru a avea sens și pentru a rodi, cel ce le practică trebuie să respecte regulile timpului altfel devenind acte neisbutite. Un descântec de deochi, de dragoste, de soarele ăl mare, o vrajă de chemare a iubitului, de luat laptele dela vite și de orice altă natură, are obișnuit o regulă de timp, așa cum are și una de spațiu. Zorile, amiaza, asfințitul, sunt momente în care e bine să fie săvârșite aceste acte. Seara, miezul nopții, la cântători, în puterea nopții sau spre ziuă sunt la fel folosite mai ales pentru actele de magie distructivă.

Am pomenit mai sus despre influența timpului de după miezul nopții și consecințele nefaste ce le poate avea asupra omului. Acesta e timpul necurat, timpul rău; atunci umblă urâtul, strigoii, pricolicii, stafiile de tot felul și tot atunci vrăjitorii au puterea mai mare. Se spune că în acest timp necurat umblă numai cei ce au legătură cu ființele întunecului; e vremea magicienilor de tot felul când aceștia nu numai că au puterea mai mare dar pot câștiga și noi puteri. Așa se povestește bunăoară că o vrăjitoare din Țara Oltului se ducea în puterea nopții și înconjura cimitirul de trei ori

cu părul despletit; aceasta pentru a avea mai multă putere în săvârșirea vrăjilor.

Orele dinspre ziuă sunt bune pentru pregătirea leacurilor. Florile, mugurii, fiarele vechi, se adună și se plămădesc înainte de răsăritul soarelui. Uneori „se lasă o noapte la stele“.

În afară de momentele din zi și din noapte, în afară de datele de peste an, actele rituale de această natură mai sunt legate de timp și în alt chip, în legătură cu mersul cerului, cu evoluția deosebitelor faze ale corpurilor cerești. Fazele lunii, luna nouă, luna plină, luna mâncată, sunt momente dintre cele mai folosite în magie pentru darurile lor.

Pentru întărirea trupului, pentru sănătate, e bine ca la lună nouă omul să atingă ușor fruntea cu un metal; dacă un om e bolnav de vre-o boală oarecare, e bine să privească luna nouă și să spună:

Luna nouă e sus
Boala după min' s'o dus.

Dar nu numai vrăjile și descântece, nu numai riturile de medicație cunosc atât de adânc factorul timp ce aproape toate practicele magice; fie că se construște o casă, fie că se lucrează un ogor sau se face un cojoc, de îndată ce actul ritual apare, problema timpului se pune.

Ca și în domeniul religiei, în magie timpul are o mare însemnătate fiindcă timpul este indispensabil săvârșirii tuturor actelor rituale. Fie că se invoacă puteri sfinte cu scopul a transfigura ființa umană, fie că se invoacă altele pentru reușita unor scopuri materiale, timpul ia parte și este

socotit în mersul unor astfel de acte, rituri sau ceremonii, ce nu sunt mai puțin necesare vieții omului de cum îi este pâinea zilnică.

Din respectarea timpului în săvârșirea actelor rituale, din deosebirea dintre timpul fast și nefast, eficace și ineficace, rodnic și nerodnic, cred sociologii și etnografii veacului, a eșit calendarul care în viața popoarelor primitive și a celor mai puțin evolute cum este poporul român, nu reprezintă decât o organizare a timpului reprezentat religios și magic.

Este adevărat că fenomenul calendarului ne desvăluie mult din ceea ce se poate numi timp condiție de act ritual. Sărbătoririle așa cum sunt Floriile, Sf. Gheorghe sau Sf. Ilie, cuprind un mare număr de obiceiuri acte rituale; de altfel toate practicile religioase și magice periodice sunt legate și exprimă ritmul calendarului. Zilele de peste an și în deosebi sărbătorile sunt adesea condiție de timp ale unor acte de acest fel; dar nu totdeauna.

Sărbătoarea e mai mult decât o condiție deoarece e primită ca un timp sacru așa cum se întâmplă ori de câte ori este comemorarea unui sfânt și a faptelor sale.

Calendarul este fenomenul cel mai încheat și mai vorbitor pentru înțelegerea timpului într'o colectivitate ca aceea a satului românesc. În calendar sunt exprimate aproape toate caracterele timpului așa cum trăește țărănul Român; în el găsim exprimat ritmul și organizat timpul. Analizând calendarul vom putea căpăta lămuriri mult mai depline asupra problemei noastre, mai ales că reforma din anul 1924 a ridicat în satul românesc probleme însemnate cercetătorilor.

ORGANIZAREA TIMPULUI; CALENDARUL

1. Reforma calendarului și satul tradițional. — 2. Ce este calendarul.—
3. Argumente împotriva noului stil. — 4. Organizarea timpului și funcțiunea calendarului.

1. În anul 1924 s'a întâmplat la noi un fapt semnificativ pentru mentalitatea generală a satului românesc și de mare însemnătate pentru lămurirea problemei timpului. Reforma calendarului aplicată după hotărîrea Sinodului a provocat din partea țăranilor o reacțiune cu totul neașteptată atât de cei ce hotărîseră reforma cât și de cei care erau însărcinați să o aplice. Hotărîrea luată, firească pentru conducători, de a armoniza mersul vremii cu acela al lumii apusene, adică de a trece calendarul cu 13 zile mai înainte, a apărut țăranilor nu numai nefirească, dar și plină de primejdii.

Sensul adevărat al realităților sătești scăpase celor în drept. Unii cu mintea mai ageră au pus reacțiunea țăranilor la reformă în seama unor influențe politice de origină străină venite de peste granițe. Chiar dacă o astfel de influență

a putut să se producă, ea a trebuit să găsească un teren favorabil; și pe acesta îl crease reforma calendarului.

Acolo unde țăranul a refuzat să mai intre în biserică, acolo unde preotul a fost bătut, acolo unde legături de rudenie s'au rupt, acolo unde întreaga viață spirituală a satului s'a spart, nu mai poate fi vorba de un fapt divers și nici măcar de un fapt politic oricât de puternic ar fi și ori de unde ar veni. Dacă în urma reformei calendarului a apărut stilismul ca o nouă sectă religioasă, dacă oamenii și-au lăsat bărbi și au început o altă viață în afara comunității spirituale a bisericii neamului, se înțelege că s'a petrecut un lucru de mare adâncime, că frământările au fost sufletești și că adevăratul sens al acestor manifestații trebuie deci căutat într'o realitate de dincolo de ordinea socială și politică.

În viața spirituală a satului, în sufletul țăranului român această schimbare de 13 zile mai devreme a calendarului a fost o experiență interioară de mare intensitate și dramatism. Reforma calendarului a fost hotărâtă de o categorie de oameni și a fost suportată de o altă categorie, fiecare având bine înțeles mentalitatea sa proprie. Cei ce au hotărât reforma și-au zis că nu e nimic dacă se produce un avans de 13 zile pentrucă zilele și sărbătorile, raporturile dintre ele rămân aceleași. Pentru cei ce au suportat reforma lucrurile au stat cu totul în alt chip; ei s'au ridicat cu tărie împotriva acestei schimbări pentrucă ea era esențială, era totală, era primejdioasă până la distrugere. Diferență mare desigur între cele două categorii interesate.

Neînțelegerea a pornit din felul deosebit cum fiecare parte a înțeles și a tratat calendarul. Pentru noi această dramă din viața satelor ne-a pus în lumină un fel deosebit de reprezen-

tare a timpului. Calendarul și reforma au fost izvorul cel mai bogat și cel mai curat pentru a înțelege ce este timpul la țăranul român și pentru a ne lămuri problema. Fenomenul calendarului, organic legat de întregul vieții spirituale a satului, ne lămurește direct ce înseamnă a fi în timp pentru țăranul român și mai ales ce este timpul și calendarul pentru el.

Reforma calendarului a fost pentru țăranul român o totală și bruscă răsturnare a întregii vieți lăuntrice. Reforma, dacă ne gândim la consecințele morale ce le-a avut, a fost mai mult o revoluție; pentru că o acceptare a ei presupunea o schimbare radicală a omului și a poziției sale față de lume și viață. Oricât de exagerat pare acest lucru, ne îndoiim că realitatea ar putea fi alta.

Satul românesc trăiește și mai ales trăia în virtutea unei străvechi tradiții. Moștenirea din bătrâni alcătuiește însuși felul de existență al acestei comunități; tradiția este atotstăpânitoare. În satele ce păstrează încă nealterate o viață originară, organică și arhaică, moștenirea din bătrâni funcționează pe toate planurile și în toate direcțiilor acestor așezări. Tot ceea ce vine din trecut are un caracter aproape religios, față de care se impune cel mai profund respect. Calendarul este din aceste moșteniri. Schimbarea unei oricât de mici frânturi din acest tot organic zdruncină viața satului și a elementelor sale. Reforma calendarului a fost o astfel de schimbare.

2. Ce este și cum apare calendarul în mintea țăranului român? El reprezintă timpul organizat; calendarul în sate are o funcțiune de utilitate obștească dar în altfel de cum o are calendarul la oraș.

În primul rând: calendarul este ceva dat așa cum este lumina soarelui sau sborul păsărilor. În al doilea rând: el este neschimbător: are un caracter definitiv și nu poate fi schimbat după voia omului, cum nu poate fi schimbată nici fața lumii acesteia cu frumusețile și păcatele ei. De aci un al treilea caracter: acela de obiectivitate, adică ceva de sine stătător, cu existența și destinul său propriu.

În concluzie, calendarul pentru țăranul român nu este ca pentru cei mai mulți din noi, un produs al voinții omenești care a măsurat bine timpul după mersul corpurilor sistemului solar; calendarul în acest caz nu este ceva convențional pentru uzul zilnic al omului, ci este un fenomen spiritual mult mai adânc și semnificativ.

La origini, după părerea unor sociologi, astăzi deveniți clasici, calendarul ar fi apărut din necesitatea distincției în timp între sacru și profan, așa cum cereau actele rituale și cultul. Aceste două noțiuni profund distincte, corespunzătoare unor realități tot atât de distincte, neputând să se suprapună, nici să devină într'un fel în atingere, au dat naștere calendarului; timpul a fost văzut și el în două feluri: sacru și profan. Cu toate că timpul este de fapt numai o condiție în desfășurarea timpului și eficacitatea actelor rituale, distincția între sacru și profan s'a impus și în acest câmp al vieții. Așa, se crede, ar fi luat naștere sărbătoarea, zi deosebită ca natură de celelalte lucrătoare.

Aceste distincții aparțin însă mai mult cercetătorilor; căci țăranul Român, după toate aparențele, nu deosebește condiția de timp în raport cu actele. Pentru el condiția de timp este una cu cultul însuși, sau mai precis este un element constitutiv din acest cult. De aceea atacarea calendarului

înseamnă atacarea cultului, a religiei însăși¹⁾. Ori, se știe că religia este ceva neschimbător, este ceva etern care iese din câmpul de activitate al omului, unde inteligența și voința sa pot fi eficace.

Țăranul Român socotește religia de două ori intangibilă: odată față de strămoși și a doua oară față de Dumnezeu.

Satul românesc este o unitate de viață colectivă în care tradiția a jucat și joacă încă un rol însemnat. Prezentul este încontinuu sub presiunea trecutului și lucrează privind spre viitor, trăgându-și substanța din trecut. Cei morți constituiesc o adevărată și continuă prezență pentru cei vii. Trecutul pe calea tradiției comandă aproape toate formele și sensurile vieții actuale ale colectivității. Calendarul ca o formă de viață moștenită este respectat și el prin aceste însușiri ale trecutului.

Un țăran din Dărmănești-Bacău întrebat de ce nu ține noul stil a răspuns: „nu să pot schimba sărbătorile, că așa am apucat din bătrâni și legea lor e sfântă“. La fel un altul din Cornova-Orhei: „țânem pi vechi că noi așa am apucat; apoi îi mai ghine să țânem cum am apucat. Eu pi obiceiul meu îl țin; pi ce am apucat pi aia țân; țân legea creștinească“.

Puterea cu care se impune calendarul vine însă și din altă parte. Pentru țăranul Român, religia nu este la origini un produs omenesc, ceva făcut de mintea noastră. Orice fenomen religios deci și calendarul este ceva exterior, obiectiv, dat oamenilor într'un anume fel fără putința de schimbare. Pentru țăranul Român, calendarul nu este o născocire

1) Calendarul în satul Cornova, Arhiva pentru știința și reforma socială, anul X. 1932, pag. 200.

omenească, măsurătoare bine potrivită a timpului cu scop practic, ci o revelație, ceva din ordinea divină a lucrurilor.

„Calendarul merge după biserică nu după oameni și nu se poate schimba pentru că este dat de Dumnezeu, calendarul este rânduiala dumnezeiască” spune un țăran din județul Ismail.

3. Dacă acest lucru înseamnă calendar în conștiința țăranului Român înțelegem cum el nu poate accepta cu inima ușoară o reformă a calendarului. Dimpotrivă în fața reformei ei iau adesea atitudini dârze și cu expresii dintre cele mai îndurerate. „Am părăsit rânduiala veche și mi-i jale” mărturisea plângând o femeie din Țara Oltului. Alta mai îndârjită din ținutul Orheiului spunea în legătură cu stilul nou: „...apăi zice să țanem pi nou. Nu vreau să țân. Nu mă dau măcar să mă ucidă. Să iee cuțitul și să mă tae, dar pi nou nu mă dau”.

Alteori, unii apar mai îndulgenți; distingând dintre calendar ca ordine lumească și calendar timp și ordine divină acceptă noul stil dar numai în primul sens: „Noi zăcem: lasă calendarul să meargă așa, lasă judecățile să meargă așa, dar zilele să hie cum le-o lăsat Domnul nostru Hristos”. Sau: „eu în sfânta cruce cred, în evanghelie cred, da'n stea, nu. Cum să credem noi în legea deavolească (stilul nou) și nu într'a lui Hristos?”.

În mentalitatea țăranului român nu are loc rânduiala omenească pentru cele ce privesc religia. De aceea țăranul Român nu poate să cedeze dispozițiile omenești chiar dacă ele vin dela stăpânire. Dumnezeu este mai mare decât noi toți

și deci legea omenească trebuie să meargă după Dumnezeu și nu Dumnezeu după legea omenească.

Nepăstrarea legii lui Dumnezeu, așa cum s'a făcut prin reforma calendarului este văzută ca un mare păcat cu rele consecințe asupra vieții și destinului omenească, reforma este privită și ca o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru păcatele omului. Iată o mărturisire a unei femei din ținutul Orheiului: „că vezi Dumnezeu o lăsat legea cea veche și sfinții și noi om ține așa cum a lăsat Dumnezeu. De când sărbătorim noi sărbătorile aistea pi nouă, apoi Dumnezeu nu ne mai dă, că nu ne pocăim. Dar Dumnezeu ne dă toate pedepsele că noi prea păcătuim“.

Ținerea sărbătorilor pe stil nou provocată de reforma calendarului este socotită ca aducătoare de boli, secetă și alte rele. Multe din durerile și lipsurile prezente le pune țăranul în seama reformei: „de amu oamenii s'au stricat de când cu stilul nou și Dumnezeu s'o întors cu dosu și nu mai dă -loaie... ne arde... înainte grâul era tot un schic“.

Alții merg și mai departe, sunt țărani care cred că ținerea calendarului pe stil nou atrage după sine și pierderea calității de creștin: „iaca la mănăstirea Răciula stărița ține pe nou, da călugărițele țin pi vechi că o venit scrisoare dela Erusalim și acolo spune că ăl de ține pi nou apoi trebuie să se boteze iară“.

În fața reformei țăranul s'a îndârjit pe o poziție care în afară de faptul de a fi din strămoși și de a fi dela Dumnezeu, el nu a uitat să o întemeieze și în alte chipuri, cu argumente și fapte ce îi stăteau mai la îndemână. Felul cum încearcă el să argumenteze și să întemeieze atitudinea în favoarea vechiului stil și împotriva celui nou aduce o însem-

nată contribuție la cercetarea noastră, adică la descrierea și înțelegerea timpului.

În primul rând, stăruie cu multă tărie și frecvență un argument pe cât de simplu pe atât de interesant: „poți dumnezeu schimba calendarul cât vrei, dar zilele rămân tot acolo” iată una din expresiile cele mai obișnuite împotriva noului stil. Zilele de peste an, având un caracter obiectiv real și concret, existențe de sine stătătoare, nu pot fi schimbate prin simpla voință a omului, pentru că schimbând calendarul cu 13 zile mai devreme nu înseamnă pentru țăranul Român că s’au schimbat și zilele din locul lor.

Un alt mijloc de întemeiere îl are țăranul în semne sau minuni pe care Dumnezeu le arată oamenilor spre știință. Iată una din aceste minuni: „în noaptea din înviere, la sfântul mormânt să aprind niște lumânări, singure. În 1925 la sfântul mormânt nu s’au aprins lumânările cu 13 zile mai devreme, pe stil nou și de atunci Paștele a rămas tot pe vechi, Dumnezeu n’a vrut altfel”. Altă mărturie: „când vine o sărbătoare Dumnezeu îi face semne omului; numai cine n’are credință nu le vede, omul păcătos”.

Sărbătorile nu pot fi schimbate deci sub nici un fel fără a te pune împotriva lucrurilor dinainte rânduite, împotriva lui Dumnezeu.

Argumentele împotriva noului stil și a neîntemeierii reformei, argumentele împotriva puținței de a schimba timpul dela locul lui nu sunt numai de natură mistică făcute printr’o raportare la o lume transcendentă, ci sunt și de natură pozitivă, făcute printr’o raportare la lumea sensibilă. În acest fel sistemul solar, fizica pământului și lumea organică cu tot

cuprinsul lor de viață și ritm, au fost folosite pentru a dovedi falsitatea noului stil.

Mersul timpului este îndreptățit prin ritmul vieții cosmice, prin perfecta suprapunere între organizarea vechiului calendar și fenomenele naturei. Sunt în adevăr o seamă de fenomene cosmice care apar deplin legate de anotimpuri și anumite zile din calendar. Înfrunzirea copacilor, venirea păsărilor, apariția florilor, rodirea pomilor, sunt câteva din aceste fenomene care apar la date fixe și care scot în evidență un ritm cosmic. Schimbându-se calendarul cu 13 zile mai devreme ele nu mai corespund exact zilelor cu care țăranul era obișnuit să corespundă. Printr'o continuă raportare la aceste fapte neschimbătoare, el dovedește același lucru: falsitatea noului stil.

Dăm aci câteva din cele mai interesante și expresive mărturii ce le avem în această privință, culese din Cornova-Orheiu.

„Stilu vechi e ăl bun; pomii tot pi vechi înfrunzesc și înfloresc și pi nou nu vre; cucu cântă pi vechi, da pi nou nu se aude“.

„Semănă orz la Blagoveștenie pi nou și îi vide că n'ai să mânzi pâne, că timpul merge tot pi vechi. Iaca mâne-i Sf. Ilie, da-i mânca dumneata popușoi copt? Da' nici harbuji n'ăi vide la biserică“.

„Toate șelea sunt mai cu dreptate pe stilu vechi. Uite noi avem o sărbătoare Blagovește și pe stilu nou nu cântă cucu, da pi stilu vechi cucu cântă. Da amu de unde știe cucu de cântă pi vechi? Al doilea, el cântă, cucu până la Sânzenii. Sânzenii nou trece și el tăt cântă, da cum vine Sânzenii pâ vechi el nu mai cântă mai mult. Și cucu aiesta e o pasăre

și nu a învățat la școală și vezi ea înțelege, se vede că îi dă înțelegere Dumnezeu. Vezi, tăt se potrivește mai bine pi vechi, da noi îl ținem pi nou; ce să faci?:

Vrai nu vrai
Inhamă și hai.

Pământul merge tăt pi vechi. Când e 1 Mart pi nou nu seamănă nimeni; când e 1 Mart pi vechi e tomna bine. Crugu cerului merge așa că pământul rotește tot pi vechi. Eacă, dacă o trecut sființii pi nou, nu vin nici cocorile nici coco-stârcii, da pi vechi vin. Da Paștele în ziua Crucii se poate face? Atunci e jumătate di postu mare și atunci nici pește nu se mănăcă, d'apoi carne. Și așa s'o făcut acu trei ani. Noi le-am serbat pi aistea, da de mănăcat carne n'am mănăcat. Apoi am făcut și al doilea Paște. Păi asta s'o mai pomenit?"

De ce? Calendarul, sau mai precis anumite zile și perioade din an, nu pot fi despărțite de anumite fenomene naturale, care la rândul lor aceste fenomene, ca tot ce se întâmplă în univers sunt supuse voinții lui Dumnezeu și apar acolo la vremea lor fixată tot de voința divină. Dăm și aci un exemplu edificator din categoria celor mai frecvente: „cucul la Blagoveștenie cântă întâi în poarta raiului și apoi cântă la noi. Dar la noi nu cântă cucul pân' ce nu cântă cucu cerului. Așa am auzit noi din bune!"

Dacă acestea înseamnă calendar, dacă atât de rele îi pot fi consecințele se înțelege că țăranul român nu poate admite schimbarea zilelor mai ales a celor de sărbătoare din locul lor obișnuit, așa cum a apucat el să le țină. Țăranul nu poate admite numai faptul serbării în sine indiferent de timp, căci pentru el sărbătoarea nu este numai preamărirea

unui sfânt creștin, ci este însuși timpul material, ziua fixă din an¹⁾).

4. Calendarul pentru țăranul român are o adâncime și o însemnătate cu totul aparte. Organizarea timpului pe care o capătă el, prin funcțiunea și natura calendarului, este deosebită de a noastră. Nu poate fi vorba aci de măsurători precise, de unități de lungime, de dimensiuni spațiale sau raporturi de cifre. Calendarul în viața țăranului Român fiind ceva viu și organic nu vine pentru a măsura cantități de timp, ci vine să dea o expresie timpului trecător, să dea un chip mersului vremii. Calendarul organizează timpul țăranului Român, dar nu în înțeles material, ci în înțeles sufletesc; momentele, datele și perioadele din calendar nu sunt unități de măsură ci unități de ritm; timpul fiind ceva viu, calendarul apare ca un ritm al său.

Așa se înțelege mai ușor de ce s'a dezorganizat în viața satului ritmul muncii care este continuă, reînviat prin raportarea la vechiul stil. Așa se înțelege de ce reforma a dezorganizat viața spirituală a satului producând rupturi și drame fără putință de reparat.

Calendarul așa cum apare el în viața țăranului Român, în afară că este o realitate obiectivă și vie, așa cum am arătat mai sus, fiind o expresie de ritm a timpului, el reprezintă din punct de vedere funcțional punctul de reper al întregii sale ființe materiale și spirituale.

Descrierea calendarului și reformei ne-a adus o aleasă contribuție la ceea ce trebuie să înțelegem prin timp la țăranul român.

1) Vezi același studiu din „Arhiva“, pag. 201.

PARTEA II

NATURA TIMPULUI

1. Timp concret. — 2. Timp calitativ. — 3. Timp activ.

1. — Concepția științifică obișnuită despre timp este o concepție cantitativă; noi măsurăm și numărăm timpul, tratament care decurge după părerea unui filosof contemporan din reprezentarea spațială a timpului¹⁾. Timpul este pentru noi o a patra dimensiune; timpul acesta este mai mult un instrument de cercetare decât o realitate.

Țăranul român vede în timp altceva decât noi. Pentru a-l înțelege este necesar să părăsim punctul de vedere al timpului fizico-matematic; acest punct de vedere ne pune în situația de a lua drept iluzie sau anomalie o realitate organică cu chipurile și sensurile ei. Dacă privim timpul ca pe un calcul oarecare fără nici o însușire concretă, este sigur că felul țăranului de a trăi și formula timpul ni se apare un amestec de elemente desorganizate și de afirmațiuni contradictorii pe scurt, o reprezentare fără nici o legătură cu realitatea obiectivă.

1) Henri Bergson: *Les données immédiates de la conscience*, în deosebi cap. II și III.

Timpul fenomen legat de o viziune de viață religioasă și magică, așa cum apare la țăranul român, este cu totul altceva decât timpul măsurat cu unități de lungimi, timpul matematic; acest altceva privește atât înfățișarea cât și natura sa. Chiar dacă la țăranul român, în reprezentarea pe care o are despre timp, apar și unele elemente spațiale, chiar dacă suntem în prezența unor mijloace de măsurare, nu este mai puțin adevărat că timpul său nu poate fi reprezentat printr-o linie pe care se înseamnă din loc în loc anume puncte și prin nici o cantitate uniformă, lipsită de orice însușire.

În satul românesc, e drept, timpul pare să fie un fenomen mai puțin precis decât acela al savanților; în preajma sa plutește o atmosferă de vag și insesizabil. Dar nu e mai puțin adevărat că aceste caractere sunt expresia și vin dintr'un fel mai adânc, mai bogat, mai puternic și mai însemnat pentru viața sufletească a omului, a timpului. Timpul țăranului român este concret, colorat și activ. De aceea înțelegem pentru ce acest timp este mai puțin măsurat cu ceasul și mai mult măsurat cu sufletul. Țăranul ignoră în bună parte mersul timpului împărțit în unități matematice precise, dar aceasta nu înseamnă deloc că el ignoră timpul cum înclină să creadă unii cercetări, ci dimpotrivă că îl are mai adânc și mai prezent decât noi ¹⁾.

Timpul țăranului român se înfățișează ca un timp concret. Acesta este motivul pentru care se dispensează de

1) D. C. Rădulescu-Motru face o generalizare spunând că țăranul Român „nu are noțiunea de timp“. Această afirmație are o valoare numai când judecăm din punctul de vedere al științelor naturii fizice,

ceea ce poate măsura și arăta ceasornicul. Țăranul are un fel mai viu și mai concret de a măsura și denumi momentele, datele și perioadele de timp.

Să luăm un exemplu. În legătură cu începutul zilei, care pentru noi înseamnă o oră sau alta, găsim la țăranul nostru o seamă de expresii care dovedesc multă precizie în deosebirea momentelor, mult mai sigur decât o avem noi obișnuit când întrebuițăm termenul de dimineața. Iată bună oară aceste momente cu corespondența ce o au în ore:

„dinspre ziuă”: momentul când după expresia plastică a țăranului se înmoaie întunericul (între orele 3-4 vara);

„zorii”: atunci când se arată roșeața pe cer (între orele 4-5);

„răsăritul”: momentul când globul roșu al soarelui s'a arătat întreg pe cer (momentul imediat tot între 4-5);

„dimineața”: timpul după răsărit până se ridică soarele mai sus (între orele 5-7).

Dacă trecem la celelalte ore din zi și din noapte, găsim o seamă de momente bine fixate cu denumiri precise. Prânzul mic, amiază, prânzul mare, vecernia, chindia, apusul, amurgul, seara, începutul nopții, la culcate, miezul nopții, la cântători, etc. iată o seamă dintre aceste momente care pentru noi cele mai multe nu au nici o semnificație sau le confundăm unele cu altele, așa cum de exemplu apusul, amurgul și seara pare să fie pentru noi unul și același lucru.

În ceea ce privește datele, dacă spunem de exemplu 1 Ianuarie sau 20 Iulie, pentru țăran nu înseamnă nimic, sau în orice caz nu înseamnă mare lucru. Dacă spunem însă Sf. Vasile sau Sf. Ilie înseamnă totul. Ziua nu este o dată abstractă incoloră, ci o dată concretă cu însușiri proprii. El

trăește și poartă viu comemorarea sfântului, simțind prezența și însușirile particulare ale sărbătorilor.

Mai departe: același lucru se petrece cu unitățile de timp mari, așa cum sunt lunile și perioadele. Gerar, Cireșar sau Brumărel îi spun mai mult țăranului decât Ianuarie, Iunie sau Octomvrie; și anume din același motiv: sunt mai vii, mai concrete, mai ale vieții și naturii (cele mai multe din ele exprimă ritmul vegetației și al vremii). Putem spune că la țăranul român lunile funcționează mai puțin decât în viața noastră. Aceasta pentru că sunt mai vii în funcțiunea lor perioadele de timp legate de marele evenimente și sărbători care deschid sau închid aceste perioade. Așa sunt posturile și cășlegile (dulcele) sau, între cele mai mici, săptămânile (săptămâna mare, albă, a brânzei, etc.).

Toate acestea au însușiri și sensuri proprii ca realități organice de sine stătătoare. Exemple de mai sus dovedesc felul deosebit cum se înfățișează timpul la țăranul român. Ceea ce izbește dela prima vedere este caracterul de realitate obiectivă și concretă. Spre deosebire de timpul matematic care este abstract, timpul țăranului este concret. De aci nu se poate deduce că îi lipsește precizia, că nu are noțiunea de timp, ci numai că el și-l precizează și măsoară în alt chip; nici nu se poate trage concluzia că dacă nu are noțiunea creată de științele pozitive despre timp, nu o are deloc, ci numai că o are în altfel.

Timpul țăranului român fiind un timp concret, în mod firesc este bogat în însușiri proprii, este ceea ce putem numi un timp calitativ. Să vedem deci ce înseamnă timp calitativ la țăranul român.

2 .— Am văzut cum timpul țăranului Român este concret spre deosebire de acela întemeiat pe fizica cerului care este un timp abstract. Reprezentarea timpului concret aduce după sine pe aceea a timpului calitativ. O realitate vie cum e timpul țăranului Român trebuie să aibă însușiri ca tot ce apare viu și organic. Ea se înfățișează într'un anume fel caracteristic ființei și ființării sale în lume. O durată concretă are spre deosebire de una abstractă, proprietăți fără de care ea nu poate să existe.

Judecățile pe care le facem asupra timpului sunt deosebite de acelea pe care le face țăranul. Timpul care stă la temelia calendarului sideral este măsurat, împărțit, raportat matematic; judecățile făcute asupra acestui timp sunt în limita felului cum el este conceput. Perioadele, unitățile de timp măsurat au raporturi cantitative: tot atât, mai mare, mai mic, mai mult, mai puțin, sunt obișnuitele aprecieri. Timpul fizicei matematice este alcătuit din mărimi, din unități definite prin lungimea lor și prin raportarea continuă care se face la o măsură oarecare.

Judecățile pe care le face țăranul Român asupra timpului sunt altfel; sunt altfel pentru că intră elemente noi în joc. Aceste elemente sunt de altă natură decât cele obișnuite nouă, natură care explică toate aparențele timpului la țăran.

Țăranul are o seamă de aprecieri care fac ca timpul să apară mai colorat, mai divers, mai bogat. Astfel el gândește dacă un moment este prielnic, dacă este asemănător cu altul sau este deosebit, dacă este legat într'un fel de alt moment sau nu, dacă este oportun sau nu; gândește dacă acest moment are o însușire bună sau rea și caută pe aceea cu sensuri de rodnicie materială sau spirituală, caută eficacitate.

Fiecare moment este privit ca o stare aparte, ca o calitate specială. La fel în ceea ce privește fragmentele de timp ca și timpul în general. Țăranul are zile bune și zile rele, așa cum am văzut în partea întâia a lucrării, zile faste și nefaste după conținutul de viață și însușirile lor particulare.

Vedem deci cum noțiunea de calitate își face loc în reprezentarea timpului, cea de cantitate dispărând aproape în întregime, sau, mai bine zis, transformându-se în altceva așa cum vom vedea într'un capitol următor.

Prezența noțiunii de calitate în judecarea timpului ne dă adevăratul sens al felului cum țăranul român își reprezintă și trăește timpul. Pentru el timpul nu este un postulat, o abstracțiune, ci o realitate concretă, nu este ceva care poate fi măsurat cantitativ, este lucru viu. Și ca tot ceea ce este concret cu însușiri proprii de viață, timpul are sensuri și puteri continuu noi față de care gândul și fapta țăranului sunt prinse, față de care atenția și știința sa sunt subtile și active. Timpul calitativ este un timp activ.

3. — Aproape pe întregul curs al acestei expuneri am pomenit despre o influență a timpului. Este ceva de neînțeles atunci când vorbim despre un fenomen ca acela al tezei noastre.

După ce am arătat că timpul țăranului Român este concret și calitativ, ne rămâne acum să arătăm că acest timp este activ, adică are anume puteri, anume însușiri active.

Atunci când timpul este un cadru mintal, ceva convențional, când este un instrument al științei și vieții practice, se înțelege că acest fenomen nu poate prezenta însușiri active.

Atunci însă când el apare ca o realitate obiectivă, vie până la personificare, atunci când are o seamă de atribute și proprietăți, se înțelege că are și o influență în desfășurarea lucrurilor. Timpul țaranului Român, nefiind ceva abstract, nefiind o idee, ci o realitate care cuprinde în sânul său viața cu toate consecințele ei, se înțelege că are un caracter activ.

În afară de alte fapte care ne îndreptătesc să-l socotim astfel este unul mai la îndemână decât ori care și tot odată plin de înțeles. Țăranul vorbește de „puterile timpului” sau „puterile vremii” (în înțeles tot de timp). El nu spune că timpul are influență sau că este activ, dar îl privește cu multă atenție pentru că știe că „are puteri”. Gândul și fapta sa, tot ceea ce se întâmplă sub ochii săi, este supus timpului și puterilor sale.

Influența timpului se face simțită în două feluri: negativ și pozitiv. Puterea timpului poate avea două consecințe: distructive și creatoare. Țăranul Român știe și trăiește adânc această dublă influență și putere a timpului. Toată atenția sa în a păstra regulile timpului, folosirea sau anihilarea diferitelor calități, vin tocmai din prezența acestor puteri și recunoașterea lor de către om. Omul în raport cu timpul lucrează în acest sens: să-i înlăture cât mai mult cu putință influențele rele și să le promoveze pe cele bune.

Am vorbit în partea întâia a lucrării despre măsurile de priveghere ale țaranului în legătură cu miezul nopții, cu Marțea și Sâmbăta. Aceste momente și date sunt ceea ce numește el „timp rău”. Consecințele lor pot fi dezastruoase: dela pagubă până la boală și moarte.

Exemplul cel mai viu și mai grăitor pentru a arăta ce în-

seamnă puterea distructivă a timpului este ceea ce țăranul numește „ceas rău“. Nenumărate reprezentări și o întreagă gamă de sentimente dela grijă până la teamă profundă sunt legate de prezența ceasului rău. Aproape tot ce vine rău asupra omului este arătat ca fiind în legătură și cu momentul când s'a întâmplat. Nereușita într-o întreprindere începută și mai ales venirea neașteptată a unei dureri, accidente de sănătate sunt socotite consecințe ale ceasului rău. Țăranul leagă obișnuit ceasul rău mai mult de întâmplările dureroase venite pe neașteptate, adică dincolo de ceea ce era cunoscut ca timp nefast. De momentele, datele și perioadele de timp, nefaste, distrugătoare, sunt legate în genere interdicțiile de timp, adică actele rituale negative prin care sunt anulate puterile reale ale timpului.

Timpul are însă și influențe bune; sunt momente din zi și date precise de o mare frumusețe și rodnicie. Pe acestea țăranul caută să le cultive și să le folosească. Și de astădată practicile rituale apar.

După cum există un ceas rău există și un ceas bun, cu toate că acesta din urmă este trăit cu o mai mică intensitate de țăran. Corespunzătoare zilelor de Marți și Sâmbătă, pentru rodnicie, sunt Lunia și Joia; acestea în ceea ce privește munca și întreaga viață practică. Dacă însă ne ridicăm pe celălalt plan al vieții, în spiritual, Duminica și în general sărbătoarea, sunt zilele de bună influență, sunt zile creatoare.

Cea mai obișnuită sărbătoare, Duminica, este după sensul ei original și biblic ziua Domnului; e dăruită lui Dumnezeu. Plecând dela această idee, credem că nu greșim dacă lărgim sfera socotind pentru țăranul Român ca zi a lui Dumnezeu

orice sărbătoare. Chiar dacă este comemorat un sfânt și faptele lui, sărbătoarea prin caracterul ei religios este legată direct de prezența lui Dumnezeu.

De aici se desprinde caracterul de puritate, de curățenie, de nelumesc al sărbătorii. Țăranul Român are o altă atitudine interioară și fizică în zile de sărbătoare în raport cu cele lucrătoare. Un țăran din Țara Bârsei venind în haine de lucru în sat din vârful unui deal unde își avea casa, cu toate că era un om de mare credință, nu voia să meargă la biserică îndreptățind refuzul său în chipul următor: „nu e dat să intri murdar în biserică; Duminica omul cată să se curețe“.

Sărbătoarea înseamnă pentru țăranul Român o totală dăruire și o efortare continuă către un punct de înaltă ascensiune și de regenerator contact. Sărbătoarea poate fi socotită o dăruire în timp a omului față de Dumnezeu, o lefătură cu absolutul a naturii sale căzute, un timp al îmbunătățirii ei. Sărbătoarea reprezintă timpul creator prin excelență, când nu atât faptele mărunte rodesc, ci mai ales natura omului este îmbunătățită.

După cum în legătură cu timpul negativ, cu timpul rău, apar interdicțiile, la fel în legătură cu sărbătoarea apar practicile pozitive, în genere cultul, care are scopul de a valorifica și înălța totul și în primul rând natura umană.

Impărțirea în timp pozitiv și negativ, fast și nefast, distructiv și creator, cu actele rituale respective, ne dovedește că timpul are puterile sale. Aceste distincții privesc însă timpul activ pe un plan mai general. Dacă coborîm la fiecare

act în parte în lumea concretă a momentelor, atunci suntem puși în fața a o seamă de alte puteri, care se întregrează firesc celor două de mai sus, dar sunt totodată specifice momentelor, pentru fiecare în parte.

Timpul activ este direct legat de timpul calitativ. La fiecare însușire corespunde o putere de a influența viața, deoarece însușirile sunt active.

CARACTERELE TIMPULUI

1. Timp eterogen. — 2. Timp discontinuu. — 3. Timp ireversibil.

1. — Am văzut cum timpul țăranului Român este deosebit de al nostru prin aceea că intervine noțiunea de calitate; este adică un timp calitativ.

De îndată ce momentele, datele, și perioadele timpului sunt realități concrete, de îndată ce au însușiri deosebite, se înțelege că timpul nu mai poate avea înfățișarea a ceva unitar. Părțile mai mici sau mai mari ale timpului nu au un caracter de omogeneitate. Din aceste calități particulare și diferențiale ale timpului naște firesc un caracter ce nu-l aflăm în timpul fizio-matematic. Țăranul lucrează cu un t i m p e t e r o g e n ; înfățișările și sensurile toate aci duc.

Calitățile zorilor sunt altele decât acelea ale amiezii „când sparele-i în creștet” sau decât calitățile ceasului oprit în miezul nopții, „când e beznă”. Seara când apare luna nouă oamenii se lovesc de câteva ori cu un fier pe frunte, asociind formule prin care cer tăria ferului. Acest moment legat de mersul astrelor are însușire proprie deosebită de acelea ale altor momente, însușire care îl face unic și de sine stătător.

La fel se întâmplă dacă judecăm timpul în părțile sale mai mari. O săptămână poate să aibă 7 zile ca și alta, dar această măsură nu poate face să fie omogenă și de aceeași valoare. Dacă cea dintâi e săptămâna mare iar cea de a doua săptămâna luminată, ele sunt eterogene și nimic nu le poate identifica. Totul depinde de cuprinsul ce îl are, de însușirile proprii ale duratei concrete.

Timpul țaranului Român privit în general este desigur eterogen. Dacă privim însă în deosebitele sale momente, un moment în raport cu altul, o dată sau o perioadă în raport cu alta, atunci el poate fi socotit eterogen și omogen deodată; adică eterogen sau omogen după raporturile stabilite.

Să dăm câteva exemple: dacă în ceea ce privește o perioadă, cum ar fi bunăoară postul cel mare, există o calitate predominantă, o însușire particulară legată de patimile Mântuitorului, zilele cuprinse aici, timpul celor șapte săptămâni, judecat în nota dominantă, este un timp omogen. Lăsatul secului deschide și Invierea închide această perioadă, dând duratei cuprinsă între cele două date o unitate și o calitate proprie. Judecată în ea însăși, în calitatea sa specifică, perioada aceasta de timp este omogenă.

Lucrurile se schimbă însă dacă stabilim un raport între două perioade de timp cu calități deosebite; faptul însuși că s'a sfârșit și că altceva începe dă timpului o culoare deosebită. Insușirile noi, altele decât cele trecute, odată apărute, aduc la viață și un alt fel de timp. Așa că cele două perioade despărțite printr'un sfârșit și un început totodată sunt eterogene.

Se poate face aceeași exemplificare ca și în cazul de mai sus.

În concluzie fiecare moment, fiecare dată, fiecare perioadă de timp sunt pentru țăranul Român, adică în timpul reprezentat de el, omogene atunci când au aceleași calități și eterogene când calitățile sunt deosebite. Timpul este în acest caz însemnat prin natura cuprinsului său, prin însușirile proprii și puterile ce le manifestă.

Acestea toate pentru că punctele și împărțirile timpului, pentru că zilele și săptămânile, sărbătorile și lucrătoarele sunt realități vii, organisme, nu socoteli abstracte și notațiuni utile. Perioadele de timp legate de anume reprezentări, cu anume însușiri specifice, nu pot suporta orice gând sau faptă; timpul concret și calitativ înlătură ceea ce nu este convenabil și cheamă ceea ce îi aparține. Actele, așa după cum am văzut în prima parte a lucrării noastre, rodesc sau nu rodesc prin afinitățile ce le au cu anume momente, date și perioade ale timpului.

Felul cum apare timpul la țăranul Român, diferențiat colorat și viu, ne îndreptățește să-l socotim ca având un caracter eterogen.

2. — Timpul în viziunea căruia trăiește țăranul Român nu are un caracter liniar și continuu ca cel măsurat matematic. Fiind alcătuit din unități organice și eterogene, acest timp suferă din loc în loc de opriri marcate obișnuit de sărbători. Neexprimându-se prin mărimi, ci prin însușiri particulare și diferențiale, timpul prezintă în cursul său rupturi sau date de diferențiere. Acest lucru ne face să socotim timpul țăranului Român ca fiind un timp discontinuu.

Să lămurim mai adânc ce înseamnă acesta. Deosebitele momente și date ale calendarului apar ca niște opriri în flu-

xul neîncetat al timpului. Aceste opriri, ele însăși realități concrete nu puncte, închid sau deschid o perioadă, o parte de timp.

Obiectiv, datele dintre părțile concrete ale timpului sunt legate sau poartă în ele o seamă de acte rituale prin care se efectuează două lucruri deodată: un sfârșit și un început. De aceea aceste date au fost numite în știința religiilor date critice ¹⁾.

Aproape toate obiceiurile periodice, dela cele din seara Anului nou până la cele de la Mărțișor și Sf. Andrei inclusiv cele ale Paștelui și Crăciunului, pe lângă faptul că comemorează un sfânt sau o acțiune biblică, au și acest rol de a fixa anumite date de răscruce între părțile concrete, între duratele calitative ale timpului organizat și exprimat în calendar.

Dacă trecem dela formele obiective și judecăm lucrurile pe plan sufletesc, constatăm același lucru. Reprezentările, emoțiile și tot ce pune în lucrare viața interioară a țaranului Român nu fac altceva decât să exprime această discontinuitate a timpului. Caracterul este simțit în întreaga făptură fizică și morală a țaranului care ia măsuri și exprimă trecearea ca pe un fapt dintre cele mai profunde și cu consecințe mai mari.

Acolo unde timpul este trăit în durate concrete și active este firesc să apară momente și date care frâng cursul drept al timpului; îl frâng și-l prefac după unitățile în contact.

Dacă privim timpul în raport cu viața omului, găsim același caracter de discontinuitate cu date însemnate prin rostul

1) Vezi Hubert et Mauss: *Mélanges d'histoire des religions*, pag. 197.

ce-l au în trecerea omului, date care închid și deschid deosebitele vârste. Viața omului este alcătuită din unități mai mari sau mai mici de timp, din cicluri de ani care încep și se sfârșesc cu sensul lor precis.

Practicile religioase și magice legate de trecerile deosebitelor vârste, așa numitele rituri de trecere, cum sunt cele dela naștere, botez, copilărie, adolescență, nuntă, moarte, apar ca cele mai semnificative și interesante. Aceste practici, dat fiindcă ele marchează și fac trecerea între vârste ca stări de natură deosebită, dovedesc că și în raport cu mersul vieții omului timpul nu este ceva linear și continuu, ci ceva cu sensuri variate și discontinuu. Riturile de trecere ca să existe și să funcționeze presupun că se trece din ceva în altceva și că între aceste realități este o ruptură care necesită din această cauză un ritual special. Trecerea înseamnă și schimbare, momente de criză. De aceea trebuie legat într'un fel. Reținem atât: viața omului este văzută prin prisma unui timp care poate avea unitate în sens organic, dar nu continuitate în sens mecanic.

Dacă ne întoarcem acum și privim perioadele de timp, așa cum se înfățișează ele în calendarul țăranului Român, vedem că în sânul lor se petrec o seamă de lucruri care exprimă o unitate și un sens propriu remarcabil. Faptul că o perioadă de timp are un început și un sfârșit și că între aceste două limite nu se mai întâmplă nimic, care să schimbe natura și sensul timpului, o face să prezinte o adevărată unitate.

De aici putem deduce că în sânul acestor unități timpul poate să aibă un caracter continuu. Nimic din ceea ce ar rupe cursul normal al timpului nu se petrece; nici o ruptură nu

se produce și totul păstrează un singur sens, un calm adevărat.

Dacă o perioadă de timp este omogenă în ea însăși, este și continuă.

Din această unitate de gen și de sens, din caracterul continuu al unei perioade, decurge o stare temporală de mare însemnătate. De obicei în conștiința țăranului român ziua care deschide o perioadă este legată într'un anumel fel și de toate datele ei; vrem să spunem adică: ceea ce urmează acestei zile de început capătă influențe din ea. Insușirile ei determină întreaga perioadă de timp.

Suntem în fața aceleiași probleme tratată în primul capitol al lucrării, aceea a începutului; numai că aici o întâlnim pe un plan mai concret în legătură cu viața practică, nu cu filosofia vieții.

Să vedem de exemplu ce însemnătate are Lunea în raport cu unitatea săptămânii. Orice începe țăranul: să samene, să țeasă, să ridice o casă, orice făptuește el pentru o mai lungă durată, trebuie pornit Lunea, pentru că astfel ajunge totul la bun sfârșit. Ideea de început este legată de începutul săptămânii. De aceea țăranul păzește Lunea cu mare grije; să nu se întâmple ceva rău, pentru că îi va merge rău și în zilele următoare ale săptămânii. Orice lucru de temei îl pornește Lunea: de aici se angajează restul timpului.

Lunea are o seamă de interdicții în actele omului cu toate că este o zi bună, o zi creeatoare. Interdicțiile apar în legătură cu actele asupra cărora omul nu are certitudinea că se pot împlini; ceea ce omul nu are certitudinea că isbutește nu începe Lunea, deoarece în acest fel devin nerodnice și zilele următoare.

Să luăm un exemplu: împeșitul. În mai toate ținuturile românești acest act este evitat Lunea, pentru că dacă reușește e bine, dar el poate tot atât de lesne să nu reușească, și atunci îngreunează feciorului orice încercare de acest fel.

Lunea angajează întreaga săptămână în sensul celor por-nite în această zi. În genere Lunea rămâne o zi însoțită și rodnică pentru fapta omului.

În concluzie, timpul țaranului Român este discontinuu în general și continuu în sânul perioadelor.

3. — Dacă timpul țaranului român este un fenomen concret, dacă unitățile sale sunt organisme cu raporturi născute din însușirile lor specifice, se înțelege că aceste raporturi sunt necesare și deci fără putință de schimbat din afară în vre-un fel. Timpul țaranului român este ceva organic, ceva care funcționează într'un fel dictat de propria sa structură. Omul nu poate umbla cu un astfel de lucru crescut din viață, după voia lui. A încerca să-l prefaci, să-i stabilești noi raporturi, noi poziții relative nu este cu putință, pentru că nu e cu putință să schimbi o realitate care are un caracter definitiv și revelat. Concepția mecanică, concepția matematică a timpului permite astfel de lucruri, pentru că acest timp este dincolo de realitatea vie, este un instrument și o cale de organizare a vieții cu aplicații teoretice și practice.

Timpul ca fenomen religios și magic, așa cum îl trăește țaranul Român, este ireversibil. În sprijinul acestei afirmații ne stă reforma calendarului cu toate consecințele ei. Cele treispreze zile trecute mai devreme, fapt divers în lumea orașelor, au devenit la sate o problemă de viață și de moarte, o dramă. De ce? Pentru că timpul țaranului Român

— concret și organic — nu suportă schimbări de nici un fel, nu suportă schimbări întemeiate matematic; nu le suferă pentru că el este ceva definitiv organizat ca orice realitate obiectivă ce aparține naturii.

În viziunea de viața religioasă și magică timpul fiind ceva dat, nu poate fi schimbat în nici un fel. Deosebitele momente și date sunt prinse cu rădăcină într'un anume loc al desfășurării timpului. A lua o sărbătoare și a o trece cu 13 zile mai devreme este un lucru cu neputință de împlinit; este tot una cu a lua răsăritul și a-l pune la apus.

„Cum să schimbi sărbătoarea când ea a rămas tot acolo“, expresia atât de adâncă în simplitatea ei, argumentul cel mai obișnuit împotriva noului stil, arată cu prisosință neputința de a schimba timpul și totodată caracterul său ireversibil.

Timpul țaranului Român este ireversibil pentru că este concret, pentru că este dat obiectiv ca tot ceea ce vine dela Dumnezeu. O schimbare a datelor nu este cu puțință decât formal; țaranul Român crede că poți schimba cel mult datele (adică cifrele), dar nu zilele și sărbătorile (adică durata concretă) timpul propriu zis.

Timpul și ordinea sa prestabilită sunt neschimbătoare.

INCHEERE

I N C H E E R E

Timpul la țăranul Român și problema timpului.

Inercarea noastră a pornit dela o anumită realitate, aceea a satului românesc, ridicând o problemă esențială în viața omului. Așa cum am înfățișat-o noi ea este specifică mentalității generale a satului.

Cu toate că expunerea noastră își are aceste isvoare, ea reprezintă, credem, o contribuție ruptă din realitate în legătură cu problema timpului în general. Credem acest lucru pentru că, oricât de pătrunși am fi de datele și spiritul științelor naturii, timpul așa cum îl trăim noi zilnic are multe asemănări cu acela descris și analizat aci.

Noi știm despre timp un lucru: aceea ce ne-au spus științele fizico-matematice. Și aceasta o putem afirma ca pe o funcțiune intelectuală. Dar credem că este necesar să ne întrebăm: ce este timpul pentru noi dincolo de funcțiunile intelectuale? Ce este în raport cu conștiința noastră de oameni? Nu auzim noi oare făcându-se zilnic aprecieri în legătură cu trecerea timpului? Nu experimentăm oare cu toții diferen-

tele temporale dela un moment la altul și dela o dată la alta dincolo de măsurarea lor matematică?

Cunoaștem precis timpul fizic, timpul sideral și încercăm să-l aplicăm vieții practice; nu isbutim însă să rămânem în el fără prezența unui timp legat de viața noastră interioară, de soarta omului. Cel mai mare matematician sau astronom nu credem să poată isbuti să trăiască timpul deslegat de orice sens și valoare. Intrucât cineva este viu, trăește ca om, întruatât are și experiența timpului calitativ. Orice ființă omească are experiențele sale interioare legate de viață, are schimbări și treceri dela o stare la alta, urcușuri și coborișuri, are un ritm sufletesc care îi aparține.

Cu toate că timpul nostru, spre deosebire de al țaranului, apare mai uniform, mai abstract și mai desgolit de sensuri, nu e mai puțin adevărat că acest timp este asemănător aceluia pe care îl trăește țaranul.

Pentru a vedea în ce fel e asemănător să luăm un exemplu: omul de știință nu mai trăește desigur comemorarea unui sfânt așa cum o trăește țaranul. Dar am voi să știm ce este ziua eroilor pentru un astfel de om? Ce este 1 Mai pentru comuniști sau Anul nou pentru noi toți? Comemorarea unui sfânt, desigur că nu, dar nici timp fizic, timpul constitutiv al științelor naturii.

În conștiința noastră de oameni pare să nu aibă loc timpul fizic, care are rosturile sale intelectuale, ci un timp asemănător, deși nu echivalent, cu acela al țaranului Român, adică un timp viu cu calități diferențiale, un timp colorat și plin de sens.

Chiar dacă din punct de vedere social deosebirea ar fi mai mare, pe planul experienței interioare timpul nostru, timpul

TIMPUL LA ȚĂRANUL ROMÂN

trăit nu este de altă natură; ceea ce poate înșela sunt simbolurile.

Dar aceasta e o altă problemă care își merită deslegarea ei aparte. Ceea ce am vrut să notăm în această încheiere a fost credința noastră mărturisită încă dela început că cercetarea timpului la țăranul Român nu este lipsită de însemnătate pentru înțelegerea timpului în general. Lucrarea noastră a pornit din această credință.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
CUVÂNT ÎNAINTE: Problema și planul lucrării	7
INTRODUCERE: 1. Satul și problema timpului. — 2. Timpul nostru și timpul țăranului	13

P A R T E A I

TIMPUL ORIZONT DE VIAȚĂ: — 1. Ce înseamnă a fi în timp. — 2. Veac și timp istoric. — 3. Veac și eternitate. — 4. Inceputul și sfârșitul	19
TIMPUL CONDIȚIE DE ACTE: — 1. Timpul condiție de acte.— 2. Actele pozitive. — 3. Actele rituale	27
ORGANIZAREA TIMPULUI, CALENDARUL: — 1. Reforma calendarului și satul tradițional.— 2. Ce este calendarul.— 3. Argumente împotriva noului stil. — 4. Organizarea timpului și funcțiunea calendarului	39

P A R T E A II

NATURA TIMPULUI: — 1. Timp concret. — 2. Timp calitativ.— 3. Timp activ	53
CARACTERELE TIMPULUI: — 1. Timp eterogen. — 2. Timp discontinuu. — 3. Timp ireversibil	63
INCHEERE: Timpul la țăranul român și problema timpului	73

„Bucovina“ I. E. Torouțlu, București

PREȚUL 70 LEI